

НАЗВЫ ЧАСТАК МАЎЛЕНЧАГА АПАРАТУ Ў СКЛАДЗЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

Нікалаічык А.С.

*Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники
г. Минск, Республика Беларусь*

Шматкова І.І. – к. філал.н., дацэнт

Аналіз навуковай літаратуры па тэме даследавання. Выяўленне структурных, лексікалагічных, сінтаксічных, марфалагічных і стылістычных асаблівасцей ўжывання фразеалагізмаў з кампанентамі “язык, нос, зубы, рот, губы, вусны”.

Фразеалагізмы, як і словы, існуюць у мове як гатовыя моўныя адзінкі з агульнавядомым значэннем. Яны надаюць мове вобразнасць, эмацыянальнасць. Існаванне трапных выказаў сведчыць пра творчасць народа, яго культуру.

Выбар фразеалагізмаў у якасці аб’екта даследавання можна абумовіць багаццем іх вобразна-матывацыйных асноў. А таму тэма даследавання: “Назвы частак маўленчага апарату ў складзе фразеалагізмаў”. Тэма з’яўляецца вельмі цікавай і актуальнай, таму што фразеалагізмы – гэта згусткі народнай мудрасці, багацце нацыянальнай мовы, і трэба шукаць розныя падыходы да вывучэння спецыфікі фразеалагізмаў як знакаў мовы і культуры.

Прадметам даследавання выступаюць фразеалагізмы з кампанентамі “язык, нос, рот, зубы, губы, вусны”.

Мэта даследавання: з дапамогай комплекснага аналізу слоўнікавых артыкулаў даследаваць асаблівасці ўжывання фразеалагізмаў з вышэй названымі кампанентамі на структурных, лексікалагічных, сінтаксічных, марфалагічных і стылістычных узроўнях.

Навуковая навізна дадзенай працы заключаецца ў спробе комплекснага аналізу асобна ўзятых адзінак. У працэсе работы над тэмай былі выкарыстаны наступныя метады: выбарка, аналіз, абагульненне дадзеных, класіфікацыя.

Крыніцай даследавання з’яўляецца “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” І. Я. Лепешава.

Таксама выказана гіпотэза, што студэнты ведаюць і ўмеюць дарэчна ўжываць фразеалагізмы ў сваім маўленні.

Адна з задач фразеалогіі – “вывучэнне формы рэалізацыі фразеалагічных адзінак у мове і характару іх абмежаванняў у параўнанні са свабоднымі спалучэннямі слоў, сістэмныя сувязі паміж фразеалагізмамі” [8, с. 24].

Фразеалагізмы, якія змяшчаюць у сваёй структуры назвы частак маўленчага апарату, даследаваны на структурных, лексікалагічных, сінтаксічных, марфалагічных і стылістычных узроўнях. У выніку аналізу высветлена: сярод даследуемых фразеалагізмаў больш за ўсё адзінак змяшчаюць у сваёй структуры кампанент “язык”, потым “нос”, “зубы”, “рот”, “губы”, “вусны”. Усяго намі было выбрана 249 фразеалагізмаў. Сярод іх з кампанентам “язык” – 85 (34 %) адзінак, з кампанентам “нос” – 63 (25 %), з кампанентам “зубы” – 46 (18 %), з кампанентам “рот” – 28 (11 %) адзінак, з кампанентам “губы” – 7 (2,8 %), “вусны” – 10 (4 %) і 10 (4 %) фразем, якія змяшчаюць адразу два кампаненты.

Побач з фразеалагізмамі можа ўжывацца прыфраземнае слова, якое не ўваходзіць у склад самога фразеалагізма. У фразеалагізмах можа ўжывацца неабавязковы факультатыўны кампанент: не бачыць далей <свайго> носа, зарубіць <сабе> на носе, ні (ані) ў зуб <нагой>, на ўсе трыццаць два <зубы> і г. д.

Па сваёй граматычнай будове фразеалагізмы з’яўляюцца моўнымі адзінкамі, якія складаюцца звычайна з двух ці больш слоў (злыя языкі, язык без касцей). Сярод фразеалагізмаў з кампанентамі “язык, губы, вусны, рот, зубы, нос” назіраюцца наступныя:

фразеалагізмы, якія маюць структуру словазлучэння: абламаць зубы;

фразеалагізмы са структурай сказа:

аднастаўнага: адсохні мне язык;

двухстаўнага: напрыклад, і крошкі ў роце не было.

структура параўнальнага звароту: як вады ў рот набраў;

фразеалагізмы, структурна арганізаваныя як спалучэнні аднародных членаў сказа: і рукамі і зубамі.

Такім чынам, знешне фразеалагізмы, якія змяшчаюць у сваёй структуры назвы частак маўленчага апарату, у сваёй большасці падобныя да словазлучэнняў – 183 (74 %) і двухстаўных сказаў – 42 (17 %).

Полісемія прадстаўлена нязначнай колькасцю фразеалагізмаў.

Багата прадстаўлена сінаніміка. Пры параўнанні двух сказаў можна вызначыць, у якім значэнні выкарыстаны ў іх фразеалагізмы “жаба на языку спячэцца” і “язык каля вушэй матляецца”. Сказы: Матрыха? Ды ў той жаба на языку спячэцца! (В. Коўтун) і сказ: Жаба ты малая, бачыў ты, ці ён там нагу адстаўляў, ці язык высалапляў! Язык у цябе каля вушэй матляецца. (К. Чорны).

Кантэкст паказвае, што названыя фразеалагізмы з кампанентам “язык” ужыты ў адным і тым жа значэнні – “хто-н. вельмі балбатлівы, не ўмее трымаць сакрэты” [12, с. 33]. Гэта сведчыць пра тое, што ў сучаснай беларускай мове ёсць фразеалагізмы – сінонімы.

Адпаведна, 180 (72 %) фразеалагізмаў з названымі кампанентамі маюць сінонімы. У межах сінанімічных радоў ёсць як сінанімічныя фразеалагізмы, так і сінанімічныя варыянты (напрыклад, у чортавых зубах – блізкі свет, за дзясятай гарой, за светам, за трыдзевяць зямель, на краі свету, у віру на калу, у чорта на рагах, у чорта у зубах). Можна сцвярджаць, што фразеалагізмам шырока ўласціва сінанімія.

У даследуемых фразеалагізмах сустракаецца толькі амонім: вастрэць (тачыць) зуб – ненавідзячы каго-н., рыхтаваць яму якую-н. непрыемнасць і старацца завалодаць чым-н. ці трапіць куды-н.

Можна зрабіць вывад, што з’ява аманіміі для даследуемых фразеалагізмаў амаль не характэрна.

Разгледзім прыклады двух сказаў і высветлім, у якім значэнні ўжыты тут фразеалагізмы. Сказы: А паліцыя баялася і нос выткнуць на вуліцу. (В. Козел) і Да нас партызаны і носа не паткнуць. (С. Шушкевіч). У першым сказе фразеалагізм “нос выткнуць” ужыты ў значэнні “выходзіць куды-н., адкуль-н., паказацца”; у другім сказе фразеалагізм “не патыкаць (не паткнуць) носа” ўжыты ў значэнні “не прыходзіць куды-н., не паяўляцца дзе-н.”.

Значыць, фразеалагізмам, як і асобным словам, уласціва з’ява антаніміі. Але яна назіраецца толькі ў 15 (6%) фразеалагізмаў з названымі кампанентамі.

Паводле семантычнай злітнасці найбольш часта сустракаюцца фразеалагічныя зрашчэнні.

Фразеалагізмы з названымі кампанентамі адпавядаюць розным часцінам мовы, пра гэта сведчаць іх значэнні і сінтаксічная роля. Напрыклад, у сказе Ледзь Шура адкрыў рот, з усіх бакоў пасыпаліся кліны. (І. Навуменка). Гэтым значэннем фразеалагізм “адкрыў рот” суадносіцца з дзеясловам, таму ў сказе з’яўляецца выказнікам. У сказе Трымаецца Аксана строга, бойкая на язык. (М. Гамолка). Фразеалагізм “бойкая на язык” суадносіцца з прыметнікам, бо мае значэнне “знаходлівая ў размове, красамоўная”, таму ў сказе з’яўляецца азначэннем.

Калі параўнаць колькасныя паказчыкі функцыянальна замацаваных за пэўным стылем фразеалагізмаў і функцыянальна не замацаваных, то відавочна, што пераважаюць функцыянальна замацаваныя за пэўным стылем фразеалагізмы.

Стылістычная ацэнка фразеалагізмаў складаецца з двух кампанентаў: экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі і функцыянальна-стылёвай афарбоўкі:

грубыя – дулю пад нос; з носа кап, а ў рот хап; фіндос пад нос;

неадабральныя – адварочваць нос; не бачыць далей носа; біць у нос;

адабральныя – бойкі на язык; востры на язык;

іранічныя – высалапіўшы язык; высалапіць язык; на адзін зуб;

жартаўлівыя – дзве дзюркі ў носе і сканчылося; праглынуць язык.

Відавочна, што дастаткова вялікая колькасць фразеалагізмаў мае экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку – 88 (35 %).

Што да функцыянальна-стылёвай афарбоўкі, то неабходна адзначыць функцыянальна-замацаваныя за пэўным стылем фразеалагічныя адзінкі:

кніжныя – укладвацца ў вусны; укладваць у вусны – (0,8%);

прастамоўныя – адварочваць нос; адсохні мне язык; вісець на носе і г. д. – 64(25%);

размоўныя – абламаць зубы; адкрываць рот; не бачыць далей носа і г. д. – 173(69%).

У ходзе працы было праведзена апытванне студэнтаў на прадмет ведання і ўжывання фразеалагізмаў у мове. У выніку апрацоўкі дадзеных прапанаваная намі гіпотэза была пацверджана.

Тэарэтычная значымасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго вынікаў для далейшага даследавання асаблівасцей фразеалагізмаў.

Практычная значымасць: вынікі даследавання могуць быць выкарыстаныя як у агульным мовазнаўстве, так і ў тэарэтычнай і практычнай фразеалогіі, а таксама на занятках па беларускай мове.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Абаева, М. К. Фразеологическая семантика как часть языковой картины мира // Нац.-культурный компонент в тексте и языке. / М. К. Абаева. - Мн.: МГЛУ, 1999. – 87 с.

2. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мн.: Вышэйшая школа, 1978. – 93 с.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мн.: БелЭН, 1994. – 653 с.
4. Гаўрош, Н. В. Фразеалагічны слоўнік / Н. В. Гаўрош. – Мн.: Вышэйшая школа, 1973. – 352 с.
5. Лепешаў, І. Я. Моўныя самацветы / І. Я. Лепешаў. – Мн.: Народная асвета, 1985. – 74 с.
6. Лепешаў, І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічныя нормы / І. Я. Лепешаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984. – 186 с.
7. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2-х т. / І. Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн, 1993. – 590 с.(1 том), 607 с. (2 том).
8. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мн.: Вышэйшая школа, 1998. – 95 с.
9. Янкоўскі, Ф. І. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. І. Янкоўскі. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 490 с.

